

LUND UNIVERSITY

Toke och andra aristokratiska kyrkbyggare i det medeltida Lund

Hansen, Kenth

Published in:
Mellan slott och slagg

2016

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Hansen, K. (2016). Toke och andra aristokratiska kyrkbyggare i det medeltida Lund. I I. Gustin, M. H., M. Roslund, & J. Wienberg (Red.), *Mellan slott och slagg: Vänbok till Anders Ödman* (s. 67-74). (Lund Studies in Historical Archaeology; Nr 17)..

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Toke och andra aristokratiska kyrkbyggare i det medeltida Lund

Kenths Hansen

Toke and other aristocratic church builders in medieval Lund

Aristocratic estates with a manor house and private church were common in the medieval countryside. It seems that such complexes could also be found in an urban environment. The non-regal wooden churches in Lund might have been private churches, indicating aristocratic urban manor sites. These churches were later replaced by stone churches, which, through patronage, continued to be connected to the aristocratic manor

sites, a spatial constellation around which the parishes probably were formed. The Krognos house, together with St Botulf's church and the adjoining agricultural land, is the most obvious example of such a phenomenon in medieval Lund. However, similar manor sites seem to have existed also in the urban parishes of St Märten and St Stefan.

Inledning

En känd företeelse under medeltiden är de lantliga gårds-komplex som bestod av ett aristokratiskt gods – en stor gård med ansenlig jord – i nära anslutning till en kyrka. Kyrkorna har bedömts att ursprungligen ha varit privatkyrkor, vilka sedermera övergick till att bli patronatskyrkor. I Skåne finns arkeologiskt kända exempel redan från den tidiga medeltiden såsom Bjäresjö, men närheten mellan huvudgård och kyrka förekommer i ett stort antal fall under medeltiden (Callmer 1992: 432ff; Hansson 2006: 161ff). Denna typ av komplex brukar behandlas som ett landsbygdsfenomen och inte som ett urbant bebyggelsesmönster.

”Toke lät kyrka byggas och ...” står det på en delvis skadad runsten (DR 315) från 1000-talet som hittades i ett gärde vid Stora Tvärgatan i Lund (Sjöborg 1824: 159). Ristningen har tolkats som refererande till en privat uppförd kyrka. Runstenen indikerar att någon eller några, kanske ett flertal, av de många kyrkor som uppfördes i Lund under den tidiga medeltiden, var privata kyrkor grundade av och tillhörande stadens elitskikt. Möjligen byggde mäktiga lundensare dessa kyrkor i anslutning till sina bostadshus belägna på stora tomter i den nyetablerade staden, precis som fallet var på landsbygden.

Krognosätten och Sankt Botulf

På Märtenstorget i Lund, närmare bestämt i torgets nordvästra hörn i nuvarande kvarteret Döbeln, reser sig idag

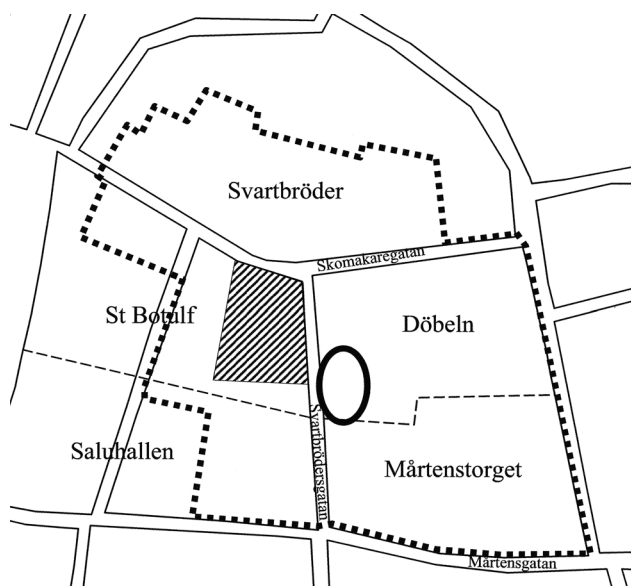
en medeltida, tvåvånings tegelbyggnad; sliten, lappad och lagad efter seklers bruk och ombyggnader, minnande om aristokratins forna glans. Dess historia är kopplad till den under medeltiden mäktiga skånska frälsesläkten Krognos och kallas därför Krognoshuset (figur 1). Huset är den tydligaste lundensiska vittnesbörden om ett aristokratiskt gårdskomplex med residensbyggnad och agrar mark.

Krognoshuset och dess kringmiljö är beläget på ett något flackare parti av den sluttning mot sydväst som utgör den ursprungliga topografi Lund grundades på. Den östra delen av området var sank, och hade i alla fall tidvis öppen vattensamling (Andrén 1980: 32; Johansson Hervén 2001: 7). Den relativt flacka ytan var förhållandevis väl lämpad för bebyggelse och lämningar efter bosättningar från det tidigaste Lund finns på flera platser i området. Möjligen har en gård omfattat både nuvarande Märtenstorget och kvarteret Döbeln precis norr därom, en annan Saluhallsområdet och en bit norröver. Tomterna skulle då ha haft en utsträckning mellan nuvarande Skomakaregatan och Märtensgatan, och anpassats efter dessa kommunikationsleder eller rent utav ha varit styrande vid etablerandet av dessa stråk i det tidiga Lund (figur 2).

Under 1200-talet skedde troligen den första stenbyggnationen, en halvkällare, av det numera kvarstående Krognoshuset. Den däröver liggande tegelbyggnaden i två våningar antas ha uppförts i slutet av 1200-talet eller början av 1300-talet, sannolikt som en representativ salsbyggnad i den aristokratiska gårdsbebyggelsen (Andrén 1980: 26; Pedersen 1998: 27ff).

Figur 1. Krognoshuset. Foto: Irene Hansen, 2014.

Figur 2. S:t Botulfs socken med kvartersindelning. Trolig sockengräns tjockstreckad, nutida kvartersgräns tunnstreckad, kyrkogårdstomt skifferad, föreslagen residensbyggnad ovalmarkerad. Ritning av författaren efter Andréén 1984:51.

Under slutet av senmedeltiden och början av tidigmodern tid innehöll fastigheten två förnämliga tegelhus; dels det kvarstående Krognoshuset, dels ett senare byggt större tegelhus norr därom (Johansson Hervén 2001: 49). Kring de båda karaktärsbyggnaderna har säkerligen flera mindre hus med olika funktionalitet varit uppförda.

Resten av den stora tomten hade en lantlig karaktär. I den sydöstra delen vidgades vattensamlingen till en anlagd damm, troligen för fiskodling. Makrofossilanalys indikerar att tomtmarken under 1300-talet brukats för bete eller slätter (Johansson Hervén 2001: 29). Under senmedeltiden och in i tidigmodern tid var tomten och gården en solitär rest av den tidiga medeltidens aristokratiska storgårdar; möjligen så framträdande att dess öppna yta och dammanläggning kan urskiljas i Franz Hogenbergs kopparstick från slutet av 1500-talet (Johansson Hervén 2001: 10).

Den skånska högfrälseätten Krognos har genealogiskt spårats till början av 1300-talet, men kan mycket väl ha tillhört den skånska aristokratin längre tillbaka i tiden. Med tiden samlade den på sig ett omfattande gods innehav i Skåne. Med stora huvudgårdar i nordvästra (Krappertup), nordöstra (Karsholm) och sydöstra (Bollerup) Skåne passade egendomen i Lund i sydväst väl in för att rumsligt täcka in det skånska landskapet.

Den äldsta kända skriftliga noteringen om släktens ägarskap av gården i Lund är från 1390 (Rep 1: 3745) men redan tidigare fanns dock skriftliga bevis på ättens koppling till S:t Botulfs socken, där gården var belägen. 1361 skänkte ärkedjåknerna i Lund, Johannes Stigsen (Krognos), fem mark penningar till ”min sockenkyrka S:t Botulf i Lund” (Test 58). Med tanke på släktens koppling till Lund, dokumenterad sedan början av 1300-talet (DAA 1893: 272),

förefaller det troligt att Krognoshuset, med dess markerade högfrälseprofil, har uppförts av Krognosätten. Gården var kvar i frälse händer – släkten Krognos och sedermera, via kvinnolinjen, släkten Podebusk – till början av 1600-talet (Andréén 1984: 80).

Varken någon tidig träkyrka eller en efterföljande stenkyrka har arkeologiskt påträffats i S:t Botulfs socken. Kyrkans patrocinium var ett anglosaxiskt helgon som levde på 600-talet. Han blev populär kring millennieskiftet, speciellt i Danelagen i England. Kulten av honom spreds inom det danska sjöriket, men var i övrigt föga utbredd (Blomqvist 1951: 45; Anglert 1995: 155). Etableringen av en kyrka helgad åt S:t Botulf i Lund bör därför ha skett när de engelska influenserna, såväl kyrkligt som politiskt, var starka i staden, från 1020-talet till 1060-talet.

Krognosättens patronatskap till kyrkan är skriftligt dokumenterat 1475 i ett påvligt indulgensbrev (DDL 4: 246), men redan i Johannes Stigsens ovan nämnda testamente antyds en sådan patronatsrätt. Även om det inte går att leda i bevis så förefaller det rimligt att Krognosättens patronatskap till S:t Botulfs kyrka kan härledas från en äldre privatkyrkas grundande på 1000-talet, antingen uppförd av en anfader eller via ett senare förvärf av gården med tillhörande kyrka/patronatsrätt.

Det har antagits att den stora tomten i östra delen av de nuvarande kvarteren Saluhallen och S:t Botulf fick en nordlig avstyckning vid mitten av 1000-talet på vilken kyrkan byggdes (Gardelin i tryck: 39). Det är oklart huruvida initiativet till kyrkbygget kom från innehavare av stamtomten eller från den öster därom belägna storgården.

Utgrävningar av delar av kyrkogårdstomten har genomförts 1931 och 1954 (KSA S:t Botulf 2, 1931, 1954). De äldsta påträffade gravarna daterades till 1000-talet. Vid 1931 års grävning observerades ett djupt liggande brandlager med ett murbruksskikt direkt ovanpå, vilket tolkades som att kyrkan brunnit någon gång under tidig medeltid (Blomqvist 1951: 201). Det är således möjligt att först uppfördes en äldre träkyrka, vilket indicierna kring tomtavstyckning, patrocinium och gravlämningar antyder, vilken senare ersattes av en stenkyrka, möjligen i samband med den tidigmedeltida branden.

En hypotetisk beskrivning av den aristokratiska miljön i S:t Botulfs socken börjar med de första etableringarna kring år 1000. Det har föreslagits att två vikingatida storgårdar var lokaliserade mellan de två kommunikationsleder som österifrån ledde in till Lund. Vid 1000-talets mitt avsattes en tomt yta på vilken en träkyrka helgad åt S:t Botulf uppfördes. Under 1100- och 1200-talen skapades en sockenbildning kring kyrkan och den östra av de båda gårdarna. Gårdens äganderätt över kyrkan omvandlades till en patronatsrätt, men dess innehavare behöll kontrollen över kyrkan. Under 1200-talet förändrades bebyggelsen då en halvkällare av sten uppfördes i kyrkans närhet. På denna halvkällare byggdes sedermera ytterligare två vå-

ningar i tegel så att en praktfull salsbyggnad skapades för den skånska frälseätten Krognos. På 1400-talet kompletterades gården med en större tegelbyggnad belägen ännu närmare kyrkan. Under hög- och senmedeltid samt en bit in i tidigmodern tid har troligen hela komplexet fungerat som ett urbant beläget lantgods med ståtliga residensbyggnader, patronatskyrka samt odlings- och betesmark med fiskdamm för den högaristokratiska Krognosätten.

Stenhus och Sankt Märten

S:t Botulfs socken bjöd på ett kvarvarande medeltida stenhus med en känd aristokratisk historia medan kyrkan fortfarande är arkeologiskt obekräftad. I S:t Mårtens socken möter oss det omvända förhållandet. Resterna efter den medeltida kyrkan har arkeologiskt konstaterats, men en eventuell medeltida aristokratisk gård kopplad till denna är fortfarande obekant och oidentifierad.

När grundgrävningen till dagens lundensiska filmtempel i hörnet av Bankgatan och Västra Mårtensgatan skedde 1915 påträffades resterna efter S:t Mårtens kyrka, en romansk stenkyrka. Man misstänkte att den haft ett västtorn, men då grävningsområdet slutade i höjd med västmuren kunde detta inte undersökas (Karlén 1915). Vid utgrävningar 1993 sydväst om kyrkan konstaterade man att Karlins förmodan varit berättigad, då delar av ett troligen sekundärt tillfogat torn verifierades (Carelli & Lenntorp 1994: 20ff). Kyrkan anses ha blivit uppförd omkring eller strax efter år 1100.

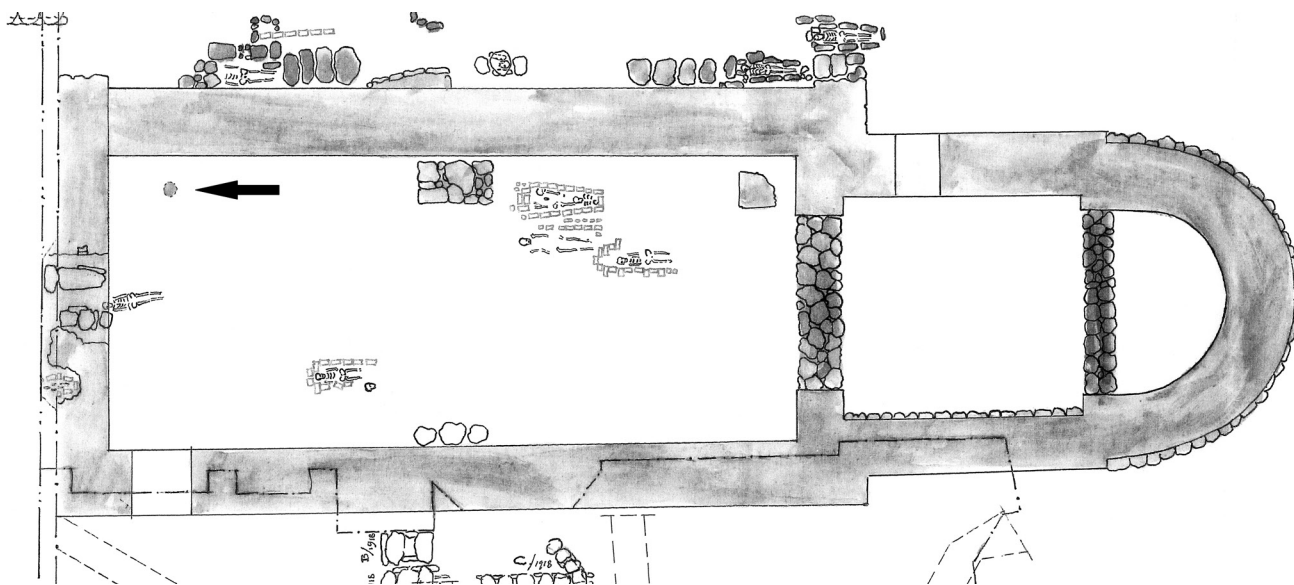
S:t Mårtens stenkyrka har troligen haft en föregångare i trä, uppförd på 1000-talet. Grunden till detta antagande är att gravar i två olika skikt har konstaterats vid flera utgrävningar (KSA S:t Märten 4, 1915; KSA Västra Mårtensgatan, 1963). På 1915 års planritning (figur 3) är resterna ef-

ter en nedslagen trästolpe markerad i långhusets nordvästra hörn. Sektionsritningar saknas varför det är svårt att exakt placera stolpen stratigrafiskt, men en placering under stenkyrkans golv förefaller rimlig. Stolpen kan vara en rest från en äldre träkyrka.

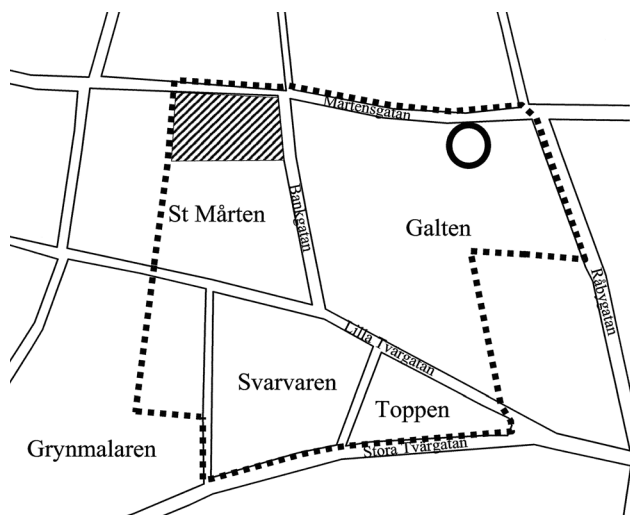
Vad talar då för att kyrkan var en aristokratisk privatkyrka? I första hand brukar förekomsten av ett romanskt västtorn betraktas som ett uttryck för en världslig elit (Karlsson 2015: 270). I tornets östvägg fanns dessutom en liten tegelkista, en barngrav, inmurad. Därtill var två stenkistor som innehöll ett flertal kranier och andra skelettdelar belägna under ingången till tornet (KSA S:t Mårtens 4, 1915). Exklusiva gravläggningar i tornets bottenvåning brukar kopplas till kyrkans världsliga sfär och tolkas vanligtvis som gravar för kyrkans stiftare eller patronus och deras närmaste (Holmberg 1990: 32f; Wienberg 1993: 101).

Bebyggelsen i S:t Mårtens socken (figur 4) har varit koncentrerad i norr utmed Mårtensgatan samt i viss mån utmed nuvarande Bankgatan. På 1600-, 1700- och 1800-talen utgjordes de mellersta och södra delarna av kvarteret Galten av trädgårds- och odlingsmark (Åsgrim-Berlin & Mårtensson 1980: 35). Denna lantliga miljö verkar ha sin upprinnelse redan i de första etableringarna under 1000-talet. Arkeologiska undersökningar har flera gånger visat på medeltida agrara kulturlager och avsaknad av någon mer påtaglig bebyggelse i de centrala och södra delarna av kvarteret (KSA Galten 17, 1931; KSA Galten 21–22, 1972–73; Lenntorp 2010: 6).

Vid grundgrävning 1905 i nordöstra delen av kvarteret Galten påträffades grundmurarna till ett större tegelbyggt hus med kolonnbaser och kapital av kalksten. De daterades till tidigast 1200-talets senare del (Karlén 1915). Det äldsta skriftliga omnämmandet av den påträffade egendomen är från 1412. Då donerade domprosten Folkvin denna gård

Figur 3. Planritning av S:t Mårtens kyrka med trästolpe markerad. KSA S:t Märten, 1915.

Figur 4. S:t Mårtens socken med kvartersindelning. Trolig sockengräns tjockstreckad, kyrkogårdstomt skafferad, föreslagen residensbyggnad cirkelmarkerad. Ritning av författaren efter Andrén 1984:51.

till ett av honom upprättat altare i domkyrkan. Av diplom framgår också att han förvärvat gården av den tidigare borgmästaren i Lund, Johannes Hennekini (SD1401 2: 1534). I ett liknande diplom tre år senare omtalades att gården hade ett stenhus och en apalgård (SD1401 3: 2068). Fastigheten hade alltså varit i borgerlig besittning kring år 1400 för att senare doneras till domkapitlet. Gården besatt otvivelaktigt exklusiva kvaliteter, bebyggd som den var med stenhus och med tillhörande apalgård. Sannolikt har tomtmarken därför också varit stor och även omfattat de sydligare delarna av kvarteret, ett antagande som styrks av dessas agrara karaktär under medeltiden. Längre i sydväst i kvarteret fanns enligt 1600-talsdokument såväl hage som en fiskdamm (Andrén 1984: 93). Bilden av en högmedeltida lantlig stortomt med en gedigen residensbyggnad, apalgård och kanske fiskdamm – en agrar huvudgård liknande den på Krognostomten – tonar fram.

Vad går då att säga om gården under den tidiga medeltiden? Vid arkeologiska undersökningar 1984 strax öster om stenhusresterna påträffades kulturlager med anläggningar som hänfördes till 1000- och 1100-talen. Några generationer av mindre hus fanns på platsen; de äldsta daterade till 1100-talet. Fyndmaterialet var rikt och några fynd kan möjligen hänföras till en aristokratisk kontext: en doppsko av brons och ett rembeslag med silverinläggningar. Från 1200-talet upphörde kulturlagertillväxten och under resten av medeltiden tycks platsen ha varit obebyggd (KSA Galten 26, 1984). Några förundersökningsschakt togs 2010 upp något längre i söder. Bilden var likartad som vid 1984 års grävning; några generationer av hus från tidig- och högmedeltid men inga spår av bebyggelse från senmedeltiden (Lenntorp 2010: 7).

Dessa grävningar i kvarteret Galtens nordöstra hörn visar att boende och verksamhet under 1000- och 1100-talen

har existerat i anslutning till platsen för den senare högmedeltida residensbyggnaden. Den tidiga medeltidens storgårdar var ofta utbredda boplatser där huvudbyggnaden kompletterades med flera mindre byggnader för arbetsfolk, hantverk och annan verksamhet. Det förefaller rimligt att den komplementära bebyggelsen kan ha varit underordnad ett tidigt residenshus belägen på platsen för hög- och senmedeltidens stenbyggnad.

Rent hypotetiskt skulle således en aristokratisk storgård ha kunnat etablerats utmed Mårtensgatan i nordöstra delen av kvarteret Galten, under första halvan av 1000-talet eller kring seklets mitt. En privatkyrka av trä byggdes, som i begynnelsen av 1100-talet ersattes av en stenkyrka. Denna kyrka hade en tydlig aristokratisk profil, vilket främst västtornet och gravarna däri tyder på. Storgården förfogade förmodligen över en större agrar tomt, som åtminstone torde ha omfattat det nuvarande kvarteret Galten. I anslutning till huvudbyggnaden fanns kompletterande hus och anläggningar för arbetskraft, hantverk och annan produktion. Denna driftsbebyggelse avvecklades till stor del under 1200-talet. Vid 1200-talets slut eller under 1300-talet restes en ny förnäm residensbyggnad i tegel med baser och kapitel i kalksten. Den stora tomtens hade en lantlig profil med apalgård och möjligen fiskdamm. Egendomen, som under de första seklerna troligen hade aristokratiska ägare, övergick senast kring 1400 i borgerlig ägo. Möjligen skedde då också en överföring av patronatsrätten till S:t Mårtens kyrka. Något decennium efter sekelskiftet 1400 donerades gården till domkapitlet, som innehade den som vikariesidens fram till 1500-talet. Därefter fortsatte marken inom kvarteret att utgöra stadsgårdar med trädgårds- och åkermark in på 1800-talet.

Ätten Galen och Sankt Stefan

Grundmurarna till S:t Stefans stenkyrka frilades 1978 och spår efter en träkyrka uppdagades under denna. Av träkyrkan återstod några partier av syllsten samt rester efter tre nedgrävda stolpar, som kunde dateras med hög precision; de kom från träd som fälldes vintern 1049–50. Kistgravar som tillhörde kyrkogårdens äldsta gravskikt daterades till perioden 1050–1110, vilket sannolikt också motsvarade stavkyrkans varaktighet (KSA Repslagaren 13–14, 1977–78; Mårtensson 1981: 19ff). Den stora romanska stenkyrkan uppfördes i början av 1100-talet. Under andra halvan av 1100-talet byggdes kyrkans västparti om och ett brett västtorn tillfogades (KSA Repslagaren 13–14, 1977–78; Mårtensson 1981: 65ff).

Vad som framförallt pekar ut kyrkan som en aristokratisk patronatskyrka är det tvärrektangulära västtornet. Arkeologerna som grävde fram kyrkan ansåg att tornet dessutom hade innehållit en emporvåning. I tornets bottenvåning påträffades sju gravar, som associera-

des till kyrkans patronus och dennes familj, ett förhållande liknande det som tidigare diskuterats avseende S:t Mårten. Eftersom kyrkan inte var regal hävdades att S:t Stefans patronus tillhörde det skånska frälset (Mårtensson 1981: 79f, 100ff).

Ett brett västtorn, sannolikt med empor, och stiftargravar i tornrummet är sammantaget starka indikatorer för en patronatskyrka, en kyrka vars patronatsrätt förmodligen har utvecklats ur en tidigare privat äganderätt konstituerad redan på träkyrkotiden. Den intressanta frågan blir då vem som svarat för dessa kyrkbyggen. Inte minst den stora stenkyrkan med det senare tillbyggda tornet lär ha krävt gedigna finansiella och maktmässiga resurser. Fanns det personer med tillgångar av sådan kaliber inom socknen?

I ett diplom från 1340 (DD 3:1 nr 33) skänkte riddaren Jakob Jensen till Markie en gård i utbyte mot själamässor för sig och sin hustru. Av diplomet framgår att gården var belägen i S:t Stefans socken och att gåvan inkluderade hus, apelgård och övrigt som hörde till gården. Jakob Jensen tillhörde ätten Galen, en av de mer betydande grenarna av Hvide-ätten, en ätt som dominerande dansk aristokrati under tidig- och högmedeltid.

Ätten Galen styrde både världsligt och andligt över Skåne under högmedeltiden; flera av ättens medlemmar innehade gälkarämbetet eller satt som ärkebiskopar. Före Galen-släktens utgrening ur Hvide-ätten satt några av de mest namnkunniga Hvidarna på ärkebiskopsstolen, nämligen Absalon och Andreas Sunesen (DAA1893: 152ff; Johansen & Halding 2001: 65ff, 126ff, 181, 194).

Förmodligen var det riddaren Jakob Jensen som innehade patronatsrätten till S:t Stefans kyrka när han donerade sin gård till domkapitlet. Med en stor, troligen helt dominerande egendom i socknen var det sannolikt kring denna och kyrkan som socknen hade utvecklats under 1100- och 1200-talen.

Medeltidens viktigaste ekonomiska tillgångar var mark och gårdar. Släkters maktpositioner byggdes upp kring stora egendomsinnehav. Äktenskap arrangerades för att försvara, konsolidera eller förbättra en familjs maktposition och godsmassa (Hermanson 2000: 108; Småberg 2003: 230ff). Lagstiftningen stipulerade också börsrätt till ärvd jord, en förhandsrätt för släkten till egendomar när de utbjöds till försäljning (Holmbäck & Wessén 1979: 13, 31). Följden blev sannolikt en egendomsstruktur med liten dynamik och långa besittningstider inom samma släkt. Mot den bakgrunden förefaller det inte alls osannolikt att ätten Galen, och tidigare kanske Hvide-ätten, varit innehavare av egendomen i Lund och därmed grundare och byggherrar till både trä- och stenkyrka. Hvide-ätten hade också gjort sig kända för att ha byggt upp ett stort gods-innehav på Själland och där varit mycket flitiga kyrkobyggare (Johansen & Halding 2001: 81ff). De besatt otvivelaktigt de resursmässiga musklerna för ett stort kyrkoprojekt

Figur 5. S:t Stefans socken med kvartersindelning. Trolig sockengräns tjockstreckad, kyrkogårdstomt skafferad, föreslagen residensbyggnad cirkelmarkerad. Ritning av författaren efter Andrén 1984:51.

i Lund. Värt att notera är att Absalons ärkebiskopsperiod kan ha sammanfallit med byggandet av S:t Stefans aristokratiska västtorn. Kan det ha varit Absalon, denna maktperson och flitiga kyrkogrundare, som låg bakom torninvesteringen?

Mycket lite har undersökts arkeologiskt på tomten där Jakob Jensens gård var belägen, då området fungerat som skola och skolgård med byggnader uppförda på 1800-talet. På tomten, längst i sydöst i kvarteret Katedralskolan (figur 5), reser sig idag en tvåvånings tegelbyggnad murad i renässansförband. Det är det s.k. Karl XII-huset, byggt under slutet av 1500-talet (Andrén 1984: 102). I samband med grävningar 1928 blottades husets grundläggning med kraftiga bokstockar i botten. Det kan inte uteslutas att samma grundläggning tidigare hade burit ett högmedeltida hus, då ett Kristoffer I-mynt hittades på samma nivå som de understa stockarna (KSA Katedralskolan 1, 1928). Med en så framträdande placering i gathörnet är det troligt att det hus Jakob Jensen donerade låg på samma plats som Karl XII-huset. Möjligheten att vissa delar av det nu stående Karl XII-huset innehåller rester av det äldre huset kan inte uteslutas.

Sannolikt har gården varit områdets dominerande enhet även under tidig- och högmedeltid. I den mån det går att koppla bygget av den stora och högaristokratiska S:t Stefans-kyrkan till Hvide-ätten, vilken uppenbarligen både hade intresse av och resurser till ett sådant bygge, kan gården ha varit i ätterna Hvides och Galens ägo sedan 1000-talet. Ett sådant antagande grundar sig på den kontinuitet av gods-innehav under medeltiden som diskuterats ovan. Från mitten av 1000-talet blir då ett möjligt scena-

rio att en residentieell gård norr om Svanegatan initierade ett bygge av en träkyrka i sydöst. Under 1100-talet ersattes träkyrkan av en stor stenkyrka. Till denna stenkyrka fogades ett stort västtorn under seklets andra halva, kanske på initiativ av ärkebiskop Absalon. Under första halvan av 1300-talet fanns i socknens norra del en residensbyggnad med apelgård, vilken donerades till domkapitlet. I samband därmed överfördes patronatsrätten till S:t Stefans kyrka och gården övergick till att bli vikarieresidens fram till reformationen. I slutet av 1500-talet uppfördes ett ståndsmässigt tegelhus på tomten som kom att fungera som en grönskande stadsgård fram till 1800-talet.

Sammanfattning

I begynnelsen bestod Lund av ett antal storgårdar med en agrar försörjningsbas. Tomtstorlekarna var betydande och täckte snabbt en stor yta av den blivande staden. De enskilda gårdarna var strukturerade kring storbushåll; en elitfamilj omgiven av beroende klienter och arbetsfolk. Kring 1000-talets mitt avsattes på flera storgårdar ett större stycke av tomten till kyrkogård för de kringboende och för att bygga en mindre träkyrka åt ägaren och hans familj.

Under början av 1100-talet ersattes de små privata träkyrkorna av större, betydligt kostsammare, byggen i sten. Kyrkoinnehavarnas äganderätt omvandlades till ett immateriellt patronatskap, men de markerade sin plats i och överhöghet över kyrkan i form av imposanta västtorn och exklusiva gravläggningar, företrädesvis i tornet. Under 1100-talet fick den växande befolkningen ett ökat tillträde till kyrkan, vilket kyrkornas större storlek vittnar om. Den breda menighetens tillgång till kyrkorummet var förmodligen en viktig del av utvecklingen av sockensystemet under 1100-talet. Med bakgrunden i privatkyrkorna och den fortsatta kopplingen via patronatskapet kan socknarna ha organiserats rumsligt kring huvudgårdstomt och kyrkogård.

Fram mot högmedeltiden började aristokratin uppgradera sitt boende, vilket Krognoshuset är ett tydligt exempel på. De analyserade gårdskomplexen i Lund synes uppträda under högmedeltiden som stora, agrara stadsgårdar, med pampiga residenshus och tillhörande apelgårdar, kösträdgårdar och fiskdammar samt en anslutande patronatskyrka.

Under högmedeltiden, speciellt första halvan av 1300-talet, donerades många gårdar i Lund till kyrkliga institutioner. Aristokratin lossgjorde sin urbana förankring och fokuserade intresset på sina landsbygdsgods medan kyrkliga institutioner övertog kontrollen av egendomarna i staden. Krognosättens bibehållna besittning av stadsgård och patronatsrätt var ett klart avsteg från vad som verkar vara den generella trenden. Det är svårt att ha någon uppfattning om anledningen till deras kvarhållande

av sin stadsbesittning, och kanske även av patronatsrätten till kyrkan, långt in i tidigmodern tid. Möjligen hamnade aldrig egendomsinnehavet i Lund i händerna på någon religiöst betungad, doneringsvillig familjemedlem. Möjligen sågs innehavet som strategiskt; det har noterats att släktens gods innehav fanns i Skånes fyra hörn, varav det lundsiska innehavet svarade för det sydvästra benet.

Troligen kan flera andra tidiga icke-regala kyrkor i Lund associeras till liknande urbana gårdsanläggningar. Kyrkor som S:t Andreas (Hansen 2014), S:t Mikael, Heligkors och S:t Peter vid Bredgatan kan därför utgöra komponenter i sådana aristokratmiljöer i staden.

Referenser

- Andrén, A. 1980. *Lund*. RAÄ & SHM rapport. Medeltidsstaden 26. Stockholm.
- Andrén, A. 1984. *Lund. Tomtindelning, ägostruktur, sockenbildning*. RAÄ & SHM rapport. Medeltidsstaden 56. Stockholm.
- Anglert, M. 1995. *Kyrkor och herravälde. Från kristnande till sockenbildning i Skåne*. Lund Studies in Medieval Archaeology 16. Stockholm.
- Blomqvist, R. 1951. *Lunds historia 1. Medeltiden*. Lund.
- Callmer, J. 1992. A Contribution to the prehistory and early history of the south Scandinavian manor. The Bjäresjö investigations. In: Larsson, L., Callmer, J. & Stjernquist, B. (eds.) *The archaeology of the cultural landscape. Field work and research in a south Swedish rural region*. Acta archaeologica Lundensia, Series in 4°, 19. Stockholm.
- Carelli, P. & Lenntorp, K-M. 1994. *Kv S:t Märten nr 25–26 Lund. Arkeologisk undersökning 1993*. Arkeologiska rapporter från Lund 8. Lund.
- Danmarks Adels Aarbog 1893*. Köpenhamn (förkortas DAA 1893).
- Danmarks Runeindskrifter. I Atlas – II Text*. (Utg.) Jacobsen, L. & Moltke, E. Köpenhamn 1941–42 (förkortas DR).
- Diplomatarium Danicum* Iff. (Utg.) Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Köpenhamn 1938ff. (förkortas DD).
- Diplomatarium diocesis Lundensis. Lunds ärkestifts urkundsbok*. (Utg.) Weibull, L. Lund 1900–39 (förkortas DDL).
- Gardelin, G. (i tryck). *Kv. Saluhallen 1. Arkeologisk slutundersökning 2010*. Lund.
- Hansen, K. 2014. "Toke lät kyrka bygga och...". *Aristokratiska gårdar och kyrkor i det medeltida Lund*. Kandidatuppsats i historisk arkeologi, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.
- Hansson, M. 2006. *Aristocratic landscape. The spatial ideology of the medieval aristocracy*. Lund Studies in Historical Archaeology 2. Stockholm.
- Hermanson, L. 2000. *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*. Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 24. Göteborg.
- Holmberg, R. 1990. *Kyrkobyggnad, kult och samhälle. Landskyrkan i Lunds forna ärkestift genom tiderna*. Lund Studies in Medieval Archaeology 8. Stockholm.
- Holmbäck, Å. & Wessén, E. 1979. *Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Fjärde serien: Skånelagen och Gutalagen*. Stockholm.
- Johansen, M. & Halding, H. 2001. *Thi de var af stor slægt. Om Hvide-slækten og kongemagt i Danmarks højmiddelalder*. Ebeltoft.
- Johansson Hervén, C. 2001. *Mårtensstorget i Lund. Arkeologisk undersökning 1997. En kulturhistorisk redogörelse*. Arkeologiska rapporter från Lund 21. Lund.
- Karlin, G. 1915. Från det gamla Lund. Kyrkan i hörnet af V. Mårtensgatan och Bankgatan. *Lunds Dagblad* 31 juli 1915. Lund.
- Karlsson, M. 2015. *Konstruktionen av det heliga. Altarna i det medeltida Lunds stift*. Skånsk senmedeltid och renässans 23. Lund.

Kulturens stadshistoriska arkiv (förkortas KSA).

Lenntorp, K-M. 2010. *Kv. Galten, Lund. Arkeologisk förundersökning 2010*. Arkeologiska arkivrapporter från Lund 374. Lund.

Mårtensson, A.W. 1981. *S:t Stefan i Lund*. Föreningen Gamla Lund års-skrift 62. Lund.

Pedersen, B. 1998. *Krognoshuset – en familjesaga utifrån ett murverk?* C-uppsats i medeltidsarkeologi, Arkeologiska institutionen, Lunds universitet.

Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediaevalis. (Utg.) Erslev, K. Köpenhamn 1894–1939 (förkortas Rep).

Sjöborg, N. H. 1824. *Samlingar för Nordens fornälskare* 2. Stockholm.

Småberg, T. 2003. *Det stängda frälset. Makt och eliter i det medeltida lokalsamhället. Marks och Kinds härader i Västergötland ca 1390–1520*. Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 42. Göteborg.

Svenskt diplomatarium från och med år 1401. (Utg.) Riksarkivet. Stockholm 1875–1904 (förkortas SD1401).

Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450. (Utg.) Erslev, K. Köpenhamn 1901 (förkortas Test).

Wienberg, J. 1993. *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 11. Stockholm.

Åsgrim-Berlin, A. & Mårtensson, A.W. (red.). 1980. *Lunds stadskärna. Bevaringsprogram. Vårfru rote*. Lund.